

VAJNA GYÖNGYI

Mindenhol jelen lévő teremtő vagy közönyös koldus?

BAKA ISTVÁN ÖSSZETETT ISTENKÉPE

1. Isten definíciója: Bár Baka István magát nem vallotta hívőnek, verseiben mégis lép-ten-nyomon megjelenik Isten. A történelem kudarcai, a mindennapi fájdalmak és saját szenvedése készítette arra, hogy újra és újra megpróbálja megtapasztalni valamilyen földöntúli erő létezését. Minden egyes nekirugaszkodás egy-egy új élményt vagy felismerést hozott. Ám a valódi találkozás helyett Baka megalkotta, hitből, akaratból, kétségekből és tagadásból összegyúrta saját istenét. Így vall erről: „*én úgy nőttem fel, hogy nincs Isten. Teljesen ateista nevelésben részesültem; ma sem hiszek benne. Számomra az Isten egy metafora. Sőt fiatal koromban nem is a jónak, hanem a gonosz erőknél volt a metaforája vagy: a mindenség közönyének.*”¹ Ezek az elemek, a jó, a rossz, az égiek közönye és ezek egymáshoz való viszonya – néha csak egy sor erejéig – jelen vannak a művekben. A legerőteljesebb verseket (Pl.: *Gecsemáné* [1994], *Zsoltár* [1994], *Én itt vagyok* [1994]) a betegsége nyomán elhatalmasodó félelmek és kétségek ihlették. Baka istenképe négy alappilléren nyugszik. Az első annak a meghatározása, milyen fizikai formát ölt Isten a versekben, a második ennek a már testet öltött lénynek a tulajdonságai. Harmadik kiindulópont a költő és az általa megteremtett Isten viszonya, míg negyedik a világmindenség működésének elgondolása. Ez a négy nézőpont vezet el a költő Isten-definíciójához. A versciklusok között egyet sem találunk, ahol kizárólag az istenkeresés lenne a központi téma, ugyanakkor szinte minden nagyobb tematikus egység tartalmaz olyan verset, ahol az éle-ten át tartó, vágyakozó kutatás egy-egy momentum felvillan.

2. Isten alakja: Minden kultúrában az istenek meghatározásának fontos része az ábrázolás. Leggyakrabban – kezdve a ókori politeista világnézetektől, a keleti vallásokon át, egészen a keresztény szemléletig – antropomorf létezőként képzelik el és jelenítik meg őket. Ez az ember alakú istenfigura tetten érhető Bakánál is. Az egyik jellemző eszköze, hogy egy mesterséget azonosít Istennel. Hol tábornokként (*Ima*), hol doktorként (*Az apokalipszis szakácskönyvéből*), hol börtönörként (*Háborús téli éjszaka /V.*), hol pedig sírásóként (*Vörösmarty-töredék*) jelenik meg. És minden egyes foglalkozás a hozzá kapcsolódó sztereotípiák és társítások által tovább bővíti, cizellálja Baka istenképét. Első pillanásra ezek a metaforák hozzákapcsolhatók a keresztény istenképhez. A *doktor a gyógyító*, a *szenvedések megszüntetője*, a tábornok az *igazságos*, olykor *fegyelmező*, *büntető*, a bört-

¹ *Most, hogy az Istenről beszélünk* (Benyik György beszélgetése Baka Istvánnal)

tönör az őrző, vigyázó, a sírásó pedig a *halál ura* jelzőket fűzi Istenhez. Ám ha jobban megvizsgáljuk ezek versen belüli szerepét, kiderül, hogy a tábournak „megvakít [...] / ezer-nyi csillag-rendjelével”, a „doktor Isten kitöltötte vényt / nem váltják be a földi patikában”, a börtönör a vers beszélőjét őrzi, a sírásó pedig részeges. Így ezek a metaforák a szokásos jelzők helyett negatív képet festenek Istenről. Azáltal, hogy az Úr ember alakban jelenik meg, magában rejti ennek a létformának az általános jellemzőit is: halandó, bűnös, esendő, kiszolgáltatott. Isten emberarcúságát bizonyítják azok a panteista világképet idéző verssorok is, melyekben az Úr, illetve testrészei (szeme, szája, keze stb.) természeti elemekkel kapcsolódnak össze vagy azonosulnak. Egyrészt Isten része a természetnek, másrészt a természet elemeinek segítségével ölt testet. Így születnek meg olyan sorok, mint „s ágak ingyéről vicsorít ránk / esőcsepp-fogsorral az Úr.” (Végyvári dal); „Az éj, e csillaggal kivert / vaskesztyű Isten kezén,” (Erdő, erdő); „Téli út. Cuppog a hó Isten / Köd-nemezcsizmája alatt.” (Téli út); „E tó az ég kifolyt szeme / vagy Istené.” (Vörösmarty. 1850); vagy „Tücsökciripelés-mintha Isten / csikorgatná fogát, / s dühödten villan meg szeme / fehére fönn: a holdvilág.” (Nyári éjszaka). Mintha Isten mindenhol, mindenben ott lenne. Ám ezt az erős jelenlétet sem érezhetjük pozitívnak, hisz hol vicsorít, hol fogát csikorgatja az Úr, hol pedig a szeme villan dühödten. Nyugalanság nyomja rá bélyegét ezekre a sorokra. És úgy tűnik, az Isten nyomasztó haragja az emberekre, a költőre irányul. Ezt a félelmetes mindenhatóságot ellensúlyozzák Baka állat-metaforái, melyekben Istent jelentéktelen, sőt néha alantas lényként jeleníti meg, megfosztva ezzel minden földöntúli tulajdonságától, méltóságától. Például: „macska-isten” (Változatok egy gyerekversre), „hangya-Isten” (Háborús téli éjszaka/I.), „patkány az Isten” (Éjszaka). Ám e gúnyos azonosítások sem képesek teljes egészében megsemmisíteni az isteni erőt, hisz például a *Változatok egy gyerekversre* macska-istene csillag-egerekre vadászik és a vers legvégén kiderül, hogy ezek a rácsáslók maguk az emberek. Így a teremtő – teremtett hierarchia ebben az allegóriában megmarad.

A versekben a közelség és távolság kettőssége figyelhető meg. Egyrészt a hatalmas Teremtő a parányi és jelentéktelen embernek elérhetetlen, megközelíthetetlen. Így olvashatjuk a *Pohárköszöntő*-ben: „s mi vagyunk az Isten / hóbefűtta lábnyomai” vagy „Ím, két lélegzetvételed / között a csend vagyunk, Uram!” (Prédikátor – ének); „én is Isten férgé” (Rapszódia) vagy „Isten fűszála, én” (Isten fűszála). Másrészt azáltal, hogy Baka a természet elemeit Isten részének, vagy Istent a természet egy létezőjének (állat vagy ember) írja le, egy mindenhol jelen lévő lényt idéz meg. Így minden Istenre utal, az ő jelenlétéről tesz tanúbizonyságot: „a felhő isten árnya” (November), vagy „E földön Isten mellkasán / leomló sodronyng a zápor” (Tavaszdal). Ez a mindenhol ottlét hozza közel a transzcendens világot.

3. Mindenható létezőtől az istentagadásig: Mielőtt megvizsgálánánk, milyen tulajdonságokkal ruházza fel a költő istenét, nézzük, hogyan teremti meg! Bakára jellemző az újragondolás, újraértelmezés. Mindig egy adott élethelyzethez, lelkiállapothoz igazítja istenképét. Így ahogyan az érzelmek, úgy az isten-meghatározások is széles skálán mozognak. A Teremtő létezésének megkérdőjelezésétől, egészen a Mindenhatóba vetett gyermeken tiszta hitig.

A versek azt mutatják, hogy a költő három módon határozza meg Istent: mindenható erővel ruházza fel, apátiával vádolja, vagy tagadja létezését. Ez a három isten-definíció felváltva vagy párhuzamosan bukkan fel az életműben. A hit, a fohász, az Istentől való alázasos félelem és a néha feltörő kétségek olvashatók a következő versek egy-egy versszakában, sorában: *Ima; Erdő, erdő; Itt; Székelyek; A negyvenedik év szonettje; Fredman szonettjeiből; Egy csepp méz*. Ennek az isten-megközelítésnek az egyik legjellemzőbb darabja a nyolcvanas évek elején született *Döbling* című hosszúvers hatodik szakasza, mely bár nem fest pozitív istenképet, de nem lázad, csak viaskodik. Nincs istentagadás, nincs vádaskodás vagy számonkérés, csak a nyugtalan ember fürkésző kérdései, a riasztó ismeretlentől való félelem keltette kétségek és a titokzatos túlvilág víziója.

Azt gondolhatnánk, hogy Baka istenének számos tulajdonságát megismerhetjük a versekből. Ám ha végigolvassuk azokat a műveket, melyekben az *Isten* vagy az *Úr* szó szerepel, azt tapasztaljuk, hogy nem kapcsolódnak hozzájuk jelzők. Egyetlen tulajdonság tűnik fel újra és újra: a közöny. Baka így vall erről: *„Számomra azoknak az irracionális erőknak az összessége, melyek életünket és a történelmet irányítják. Isten ezért a végzetnek, a létezés irracionálisának jelképe, olyan erőké, amelyekkel szemben az egyénnek – és nemcsak az egyénnek – reménytelen szembeszállnia. A végzet, a természet közönye, az a gonosz részvétlenség, amellyel születésünket és halálunkat fogadja – ezek ennek az Isten-képnek az összetevői. Nálam azért ilyen Isten, mert nem vagyok hívő. De ha hívő lennék, akkor is ilyennek kellene elgondolnom, mert ebből a világból csak ilyen Isten létezésére lehet következtetni.”*² Ezek a gondolatok fogalmazódnak meg a *Nyár. Délután; Ősz van az űrben; Változatok egy kuruc-dalra; Gyóntató fehérség; Bolgárok, Dalok harmincévesen; Szentpéterváron újra; Bábjáték* című versekben. Ezekben az Isten közönye indítja a költőt megszólalásra. A sorok, mondatok indulatosak, értetlenség és felháborodás keveredik bennük. A legtöbbször felvetődő kérdés: milyen Teremtő, akit nem érint meg az emberek szenvedése? Tulajdonképpen a deizmus alapvetése fogalmazódik meg, miszerint Isten alkotta a világot, de utána sorsára hagyta teremtményeit. Ám úgy tűnik Baka képtelen elfogadni ezt az állapotot. Az isteni közöny által kiváltott érzelmek váltokozva, hullámszerűen törnek elő a versekben. Ennek megfelelően fogalmazza meg az Úr közönyét néha gúnyos kérdésként: *„reszketve bámulom – az Isten / behelyült hát közönyébe?”* (*Szerelmesvers*), néha pedig esdeklő kérésként: *„meglelsz-e engem Istenem / Fehér bot fényvel Égi Vak”* (*Vörösmarty-töredék*). De újra és újra előjön ez a megállapítás vakság vagy némaság képében: *„Csend van tán Isten elharapta nyelvét”* (*Döbling/I.*); *„a hold mosatlan / ablaka mögé lép az Isten; /egykedűen néz – túl homályos / üveg, hogy lásson és segítsen.”* (*Nyár. Délután*); *„Isten messze volt vagy nem figyelt.”* (*Szentpéterváron újra*). A *Magdolna-zápor* című 1975-ös kötetben megjelent *Prédikátor-énekben* a sokat szenvedett igehirdető álarcán keresztül fogalmazza meg Istenhez való viszonyát. Ami a leginkább jellemzi ezt a kapcsolatot, a prédikátor-költő kegyelem-igénye és az Úr közönye. Akár a bibliai apostolok, akár az ellenreformáció korabeli igehirdetők hányattatott sorsát idézi a vers, a mögöttük lévő emberi sorsok képzete felerősíti a megfogalmazott isten-élményt. A szenvedésekkel teli életút nyomasztó súlya készletti a versben

² „Akkor vagyok a legszemélyesebb, amikor álarcot veszek föl”. (Vecseryés Imre beszélgetése Baka Istvánnal.)

megszólalót arra, hogy kegyelmet kérjen. És épp ez a válaszok nélküli, megpróbáltatásoktól terhes lét mondatja a vers beszélőjével, hogy Isten *néma* és *közönyös*.

A legkétségbeesettebb kitörések a *De Profundus*; *Tűzbe vetett evangélium* vagy a *Most* című versekben jelennek meg. Ezek már istentagadó, istenkísértő gondolatokkal terhes művek. A *Most*-ban a beszélő eljut abba a mélységbe, ahol már Isten létét is tagadja. Sőt nemcsak megtagadja a Mindenhatót, hanem a helyére a Sátánt helyezi. Az Istent az emberben lévő szeretettel állítja párhuzamba. Ez az analógia az első két sorban még nem egyértelmű, de a vers végére („*nincsen Isten, /nincs bennem szeretet senki iránt*”) már kétségtelen a kapcsolat. Ezt ellenpontozza a Sátán és a gyűlölet párosítása: „*csak a Sátán van, aki gyűlöl engem*”. És így, hogy Isten helyére a Sátán lép, az ő tulajdonsága lesz a közönyösség: „*nincsen terve vélem – hagy szorongani, hagy élni, / zabálni, szeretkezni, pénzt keresni, / hazudni*”. Ezzel kimondja, a gyűlölet közönyösséget szül vagy másképp megfogalmazva: azok iránt vagyunk közönyösek, akiket nem szeretünk.

A fent leírt hármasság (hit, kétség, tagadás) jól kirajzolódik a *Könyörgés lányom éle-téért* című vers utolsó strófájának első soraiban:

*„Hogy az Isten lássa – égünk,
ha nincsen is, lássa – égünk,
hogya vak is, lássa – égünk!”*

E versrészletben három lehetséges elgondolás összefonódásából képződik meg Baka istene. Az első a mindenható-isten, a második a megtagadott-isten és a harmadik a vak-isten. A sorokhoz így hozzárendelhető a fent említett három vers. A *Prédikátor-ének* a közönyös isten, a *Most* a megtagadott-isten, míg a *Döbling* hatodik darabja a mindenható-isten képét rajzolja meg.

Fontos mérföldkő a *Tűzbe vetett evangélium*, hisz itt Baka összefonja az istenkeresést és az írást. Ez a gesztus több versben is megjelenik, például az *Én itt vagyok* vagy a *Tájkép fohással* című művekben. A vers beszélője egy fájdalmas és hiábavaló(nak tűnő) kereséstől jut el a dacos tagadásig. Így beszél erről Baka: „*Mint minden ember, tele vagyok szorongással. Én is vágyok egy transzcendens élményre, de még sohasem éltem át. Illetve csak akkor, amikor ezt a nyelvet adta nekem. Azt, amit olvastam vagy írtam.*”³ Mintha a beszélő saját, vagy mások írásai között, „*mint papírhulladékkal teli réten / Ételt keresgélő kutya*” akarna Isten nyomára akadni. De a keresés hasztalan, s a vers egy paradoxonnal zárul: „*papír, papír – Isten nevét nem / írom reád többé soha.*” A beszélő nem akarja, hogy valaki az ő írásaiban találjon Istenre, így megfogadja, nem veti többé papírra a szent nevet. Ám épp azáltal, hogy ezt leírja, megszegi saját ígéretét. E verssel hozható kapcsolatba a *Tájkép fohással*, melyben Isten az alkotó, a létrehozó, ő írja az embert és a sorokat. E versben a költő maga is részese szeretne lenni a nagy műnek, Isten versének. Ám nem éri be annyival, hogy csak egy betű, vagy egy írásjel legyen. Amire a költő vágyik, az a versek egyik legmeghatározóbb, leglényegesebb eleme: a rím. Tehát feladatot, küldetést vállalna Isten művében. Így az írás az istenkeresés és egyben az elismerés utáni vágy szimbóluma lesz a versekben.

³ Nyelv által a világ (Balog József beszélgetése Baka Istvánnal)

4. Beszélgetés Istennel: Már az előző fejezetben is szó volt Baka és az általa megalkotott isten viszonyáról. A Teremtőhöz való közeledése ellentétes, szélsőséges érzelmekre épül. Hol az őszinte, vágyakozó gyermeki hit, hol az elhagyatottságba való beletörődés, hol pedig a dacos tagadás jelenik meg műveiben. Ennek az összetett érzésnek a feltárásában, megértésében segít, ha megvizsgáljuk, hogyan beszél a költő Istenhez. A szűnni nem akaró keresés, a kérdések áradata, a miértek kutatása, és a válaszok nyomán fakadt keserűség és dac kényszeríti a költőt, hogy az Urat megszólítsa. Ekkor válik személyessé az istenkeresés. Heves indulatok dominálnak minden Istenhez szóló megnyilatkozásban. A legerőteljesebb a harag és vádaskodás, melyek mindig egy-egy nehezebb életszakasz gyötrelmeinek nyomán bukkannak fel.

A Baka által megalkotott istenkép és az isten-megszólítások kölcsönösen meghatározzák egymást. A mindenható Istentől általában kérdez vagy kér: „*De hát miféle havasok közt / örölsz te engemet, Uram?*” (Vázlat A vén cigányhoz); „*Tépj fel hát engemet, Uram, / gyűlölt, varasodó sebet!*” (Nyári éjszaka). Isten közönyének hatására a félelem és a düh szakadnak fel a költőben: „*oh Isten*” (Vörösmarty-töredék). A *Háborús téli éjszakán* című hosszúvers ötödik, hetedik és kilencedik darabjaiból az elkeseredett vádaskodás szólal meg. Ezekben a beszélő megszólítja az Urat, és kérdőre vonja. A lázadás, olykor a pimaszság jellemzi a megszólalásokat. Hasonló gondolatok fogalmazódnak meg a *Yorick visszatér* című versben is. Ám Yorick kíméletlenül durva, közönséges. Eszköz, hogy Baka megfogalmazzon olyan gondolatokat is, melyek minden tiszteletet nélkülöznek, s az egész transzcendens világgal és erővel való foglalkozást nevetségessé teszik. És érezzük, hogy Baka nem határolja el magát a mondottaktól, sőt rejtve ugyan, de egyértelműen őt halljuk: „*De én Uram bakád én hol vagyok*”. Ezt támasztja alá a következő vallomás is: „*Akkor vagytok a legszemélyesebb, mikor álarcot veszek föl.*”⁴ Így Yorick szavain keresztül megfogalmazódik minden kétség és minden indulat, nincs szépítgetés és eufemizálás.

Van, hogy az Istenhez intézett szavakban nem a kétségbeesés, a reménytelenség dominál, hanem a macacsság. E dac jól tetten érhető a *Zsoltár* és a *Gecsemáné* című versekben. A tagadás és hit kettős érzését hűen tükrözi a *Zsoltár* egy sora: „*Tudod hogy nem szeretlek Istenem*”. A szeretet megtagadása után rögtön kontrasztként áll: *Istenem*. Nagybetűvel és egyes szám első személyű birtokos személyjellel. Egyfajta gyermeki érzület jelenik itt meg. Jelen van a megbántottság, mégis egy elszakíthatatlan kötelék tartja egyben a kapcsolatot. A vers első négy strófáját a bocsánatkérés, bűnvallás, bűnbánás hatja át, ám az ötödikben kérést fogalmaz meg a költő. Kétszer is elhangzik: „*hagyj élni*”. A vers beszélője nem nyugszik bele az isteni rendelésbe, határozottan közli kérését. Nem a haláltól való félelem, hanem az élni akarás szavai ezek. Hasonló szerkezetű a *Gecsemáné* is, ahol a krisztusi póz még jobban felerősíti az engedetlen, öntörvényű magatartást. A jézusi szelídség és alázat áll ellentétben a költő akaratosságával. Baka meg akar szabadulni az Isten által kiszabott sorstól, saját kezébe akarja venni az irányítást. A betegség és a halál közelsége táplálja a költő türelmetlen akaratosságát.

Baka verseiből hiányzik az isten-tapasztalás. Csak hit van és kételkedés, de nincs a keresésre válasz, a kérdésekre felelet. Ez a hiány érződik az *Én itt vagyok* című versben. Az Isten utáni vágyakozás, a kétségbeesett várakozás és a dac egyszerre szólal meg e műben.

⁴ „Akkor vagytok a legszemélyesebb, amikor álarcot veszek föl”. (Vecsernyés Imre beszélgetése Baka Istvánnal.)

Oly erőteljes indulatok szabadulnak el, hogy szinte istenkísértő, amit olvasunk. E versen is végighullámzik a tagadás, kétség és hit hármasa. Az első strófában kérdőre vonja az urat: „*hol vagy te Uram / S hol voltál amikor kerestelek*”. S a válasznélküliség oda vezet, hogy megkérdőjeleződik, hogy az emberek életútját nem Isten, hanem saját maguk jelölik ki. A negyedik versszakban a teljes kiábrándultság hatására gúnyosan mondja Istenről: „*Sorvégre rímnék jól jöhetsz ugyan*”. Itt ismét megjelenik az írás és a túlvilág kapcsolata. S a vádak hatására a tagadás, a végső megsemmisítés vágya hangzik el: „*S ha megtagadlak azal adnék létet / Neked hát nem tagadlak s végre véged*”.

5. A világmindenség rendje – Isten és Sátán játszmái: A Baka-életműben csak néhány verset találunk, mely kizárólag a világmindenség működésével, s benne az ember helyével, szerepével foglalkozik. Ám ahány vers, szinte annyi új elgondolás születik meg a világról. A *Van Gogh börtönudvarán* egy olyan rendet ír le, melyben nincs szerepe a jónak és a rossznak. S bár Istent a Föld teremtőjének vallja, tagadja a menny és pokol létezését:

*„Tudják: nincs fent, se lent, csupán a kör.
Sem a pokol tüze, sem a mennyek fénye,
Csak ez van, ez a zárt udvar, melyet
Még Isten mért ki körzője hegyével,
S ő szabta meg a büntetésedet.”*

Ezáltal mintha megfosztaná az emberiséget a jóra való törekvés és a gonosz ellen való küzdelem céljaitól.

Komoly filozófiai kérdéseket feszeget a költő az *Éjszaka* illetve az *Égi zsebóra* című versben. Ezekben nem csak Isten létezéséről, hanem a világ rendjéről, s benne az emberek sorsáról, valamint a halál utáni állapotról gondolkodik a költő. E két mű két különböző szemléletet képvisel. Míg az *Éjszaka* pesszimista hangvételű, kétséggel, gúnyval és iróniával teli, addig az *Égi zsebóra* egy logikus világrendet ír le, ahol minden pontosan a megfelelő időben létezik a megfelelő helyen – erre utal az óra-világmindenség allegória. Az *Éjszakában* elhangzó gondolatok nyomán jogosan vetődik fel a kérdés: van-e értelme az imáknak, hisz senki nem tudhatja, mi vár ránk a halál után. A vers azonban nem ad választ, csak a kérdést teszi fel, hagyja, hogy ez a néhány sor az olvasót késztesse feleletadásra. Az *Égi zsebében* a múlt, a jelen és a jövő, mint az ember életében folyton jelenlévő tényezők is megjelennek. Itt is felbukkannak a kétségek, az Isten közönye, sőt a záró sorok jelentéktelen játékszerként aposztrofálják a Földet. Mindkét vers az ember perspektívájából szemléli a világot.

Megdöbbenő, naturális képekkel rajzol Baka *Örökség* című versében egy Isten nélküli világot. E sorokból hiányzik a kétség, a kereső tapogatózás, a vágy a világ működésének megismerésére. A súlyos kijelentések az emberiséget okolják Isten haláláért. Az emberek elpusztították teremtőjüket. A sorok felidéznek a nietzschei mondatot: az Isten halott. Baka az evés, habzsolás, zabálás képeit használja az emberi önzőségre, mohóságra, harácsolásra, telhetetlenségre. E magatartás tragikus következményeit vetíti előre a vers utolsó sora. A lassú, de biztos halált jósolja az emberiségnek. Az *Örökséggel* vonható párhuzamba a *Változatok egy gyerekkérsre*. Itt is megjelenik az evés, a felfalás motívuma, ám itt a macska-isten eszi meg a csillag-egereket, akik az emberek metaforái. E két vers két különböző

nézetet képvisel. Míg az Örökségben az ember bizonyul hatalmasabbnak, aki képes saját teremtőjét megsemmisíteni, addig a másik versben Isten veszi át a kegyetlen pusztító szerepét.

A fent említett versek egy-egy lehetséges világgépet vázolnak. Ám nem ezek a meghatározó nézetek. Baka a világmindenség működését alapvetően a jó és a rossz harcaként értelmezi. Feltételezi Isten és a Sátán létezését, és a világ történéseit e két erő összeütközéseinek következményeként látja. Ám ez a harc nem heroikus küzdelem, hanem játék. Játék a szó legszorosabb értelmében. Olyan cselekvés, melyet a két fél egyenlő esélyekkel, de a szerencsében is bízva, saját szórakoztatására űz. Ez a játék-motívum és a hozzá tartozó kellékek több versben is megjelennek: „*csillagzsetonok / gyűlnek az Isten asztalára*” (*Trauermarsch*); „*minthogyha fakupában /kockát rázna unatkozó /börtönöröm, a Sátán.*” (*Sátán és isten foglya*); vagy ezt olvashatjuk a *Tél Alsósztrégován* című versben:

*„Sakktábla-padlón asztal és székek –
Bevégezetlen játszma figurái;
Ma már az Úr és Lucifer se játszik,-
Feldöntöttek világosat sötétet.”*

De ezek az égi játszmák csak az Istennek és a Sátánnak jelentéktelenek, hisz valójában a tét az emberiség. A nyertes és vesztes csatáknak megfelelően alakul a történelem. Így ami a mennyben csak unaloműző időöltés, annak következményei nyomasztóan nehezdednek az emberekre. Így olvashatjuk a *Február* című versben: „*Isten röhög, Sátán mulat*” vagy „*előttünk csak Isten és a Sátán /megunt bohóctréfi zajlanak*” (*Circus maximus*).

Ennek a Baka által elgondolt, manicheizmushoz közeli világgépnek a két legjellemzőbb verse a *Körvadászat* és a *Sátán és isten foglya*. A *Körvadászat*ban módosul a dualisztikus felfogás, hisz a világot és az emberi sorsokat az őket mozgató jó és rossz harcán kívül egy harmadik erő is befolyásolja. A küzdelem végkimenetelét a szerencse dönti el. Úgy tűnik, hogy ez az erő rajtuk kívül áll. Az élőlények, így az ember élete is ezektől a nyert, illetve veszett játszmáktól függ.

*„Nyírfa s tükörképe a tóban: kártyalap.
Isten és Sátán kártyáznak az őszi
táj asztalán – Isten veszít s fizet
lerogyó szarvast, felbukó nyulat.”*

Nagyon fontos momentuma a versnek, hogy a Sátán és Isten egy asztalnál, egyenrangú félként kártyáznak. De míg az Ördög valóban a rosszat képviseli, addig az Úr jelenléte nem ellensúlyozza, csak semlegesíti a rosszat. Hisz a Sátán diadala esetén a halál, míg Isten győzelme esetén csak az életben maradás a jutalom, nem pedig egy új élet születése. Így megdőlni látszik Isten mindenhatósága. Az Úr és az Ördög játéka felidézi Jób történetét. A Sátán Istennel polemizálva azt a lehetőséget kapja, hogy többször is megkísértse, és ezzel próbára tegye a férfit. A gonosznak nincs független hatalma, Istentől kap fölhatalmazást a próbák végrehajtására. Ezzel ellentétben a *Körvadászat*ban elmosódik a jó és rossz antagonizmusa.

A *Sátán és isten foglya* című versében a költő már szubjektív léthelyzetből szemléli a világ két ellentétes erejének küzdelmét. A legerőteljesebb érzés a kiszolgáltatottság. Az ember tehetetlenül, rabként hányódik, nincs befolyása még a saját életére sem. Létezése és sorsának alakulása Istentől és a Sától függ. Megrázó megállapítás: „*lenn fürtelem, fennen közöny*”. Hiányzik a jóság és vele együtt a boldogság reménye. A vers egyetlen menekülési lehetőséget kínál: „*szabad álmomból ébredek*”. Ez az egyetlen hely, az álmovilág, ahol létezik az öröm, és ahol az ember saját sorsát irányíthatja.

6. Szintézis: Baka verseiben szétszórva találkozunk az Istennel kapcsolatos gondolatokkal és a világrend meghatározásának kísérletével. Ezekből az elszórt töredékekből nehéz, sőt szinte lehetetlen összerakni teljes egészében Baka istenét. Ezeknek az isten-darabkáknak a gyűjtőhelye lehet az 1984-ben íródott *Vasárnap délután* című próza. Ez a hat fejezetből álló, pár oldalnyi történet mintegy összegzi, koncentrálna, de egyben ki is egészíti a versekben megszülető istent. E műben létrejön a várva várt találkozás, az oly nagyon áhított isten-élmény, hisz a főszereplő kisfiú személyesen beszélgethet a Jóistennel.

Vegyük tehát sorra a dolgozat elején emlegetett alappilléreket! Ezt olvassuk a második fejezetben: „*Az öregember maga mellé tette zsíros kalapját, és a fejét hátradöntve, csukott szemmel élvezte a napsütést. Ritkás hosszú fűrtjei, bozontos ősz szakállá megmegréztek nehézkes, sípoló lélegzetétől; időnként elégedetten kuncogott, mintha valami jól sikerült csínyt követett volna el. [...] Az öreg – nyomorúságos kinézése ellenére – egy önmagával és a világgal teljes mértékben elégedett ember benyomását keltette, ahogy mindenről megfélemezve átadta magát a sütkézésnek, s bár minden kilégzésnél takonykígyó csusszant ki az orrlukából, annyi fáradságot sem vett, hogy az orrát kifújja.*” Ez az öreg koldus az Isten. Baka olyan emberalakot választ, melyben megjelennek mindazok a vonások, melyek előtűnnek a versekben olvasható istenkép-morzskákból. A koldus olyan valaki, akire már nincsenek hatással a világ dolgai, nem irányítják azok az elvárások, konvenciók, mint a többi embert; az emberek által megvetett, kitaszított, társadalmon kívüli személy. Tehát ilyen értelemben egy független identitás. És épp ez az emberi létforma az, ami már magában hordozza a versekben oly sokszor emlegetett közönnyt. Mert ez a koldus-lét magyarázata az apátiának: hisz miért törődne egy nincstelen az emberekkel, ha azok megvetik, semmibe veszik, elkerülik, kigúnyolják. Ezzel Baka az Isten közönnyt az emberek érdektelenségével indokolja. Sőt az utolsó részben kiderül, hogy Isten nem is közönyös, csak a kisfiú nem vette észre, mikor közelkerült az Úrhoz.

A harmadik mérföldkő a kisfiú viszony az Istenhez. Párbeszédük során fellelhetők azok az érzelmi, gondolati stációk, amelyek a versekben is felbukkannak. A kisfiú a koldus-istennel való beszélgetés során átéli a közöny, a hit és a tagadás érzéseit. S annak ellenére, hogy a fiú még gyermek, megjelennek benne a felnőttekre jellemző kétségek. Belőle már hiányzik az őszinte, feltétel nélküli hit. Így Baka görbe tükröt mutat az embereknek, s a verseiben megszólaló istenkeresőknek, mert mit ér az Isten közelsége, ha az emberek nem hisznek igazán benne, vagy nem képesek felismerni az égi jelenlétet. Mikor az Isten megszólít, akkor éberednek fel a kétségek, ahelyett, hogy a várva várt párbeszéd létrejöhetne.

S végül Isten választ ad arra, hogyan működik a világmindenség. Az Úr és a Sától sakkjátzmában döntenek a világban létező dolgok és élőlények sorsáról: „*itt minden lé-*

pésnek tétje van: van, amelyiken háborúk múlnak, és van, amelyiken csak egy verébfióka halála”. Amit az ember tragédiaként él meg, az az égi játékosoknak egyenrangú egy madár életével.

Itt a főszereplő megkapja azt a figyelmet, amire a Baka-versek beszélői vágnak. S kérdés nélkül is választ kap – és választ kapunk – azokra a kérdésekre, melyekre a versekben nem volt felelet. Isten szenvedések iránti közönyének oka, hogy az emberek nem kiváltságos lények számára, így egy-egy veszített játszma következményeként sem tehet kivételt velük. De sorsukat számon tartja, és ahol tud, pozitívan avatkozik a világ dolgaiba.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- „Akkor vagyok a legszemélyesebb, amikor álarcot veszek föl”. (Vecseryés Imre beszélgetése Baka Istvánnal.) In: Búcsú barátaimtól – Baka István emlékezete. Nap Kiadó, Bp., 2000.
- Árpás Károly–Varga Magdolna: *Kettős tükörben* – Cikkek, tanulmányok, verselemzések Baka István életművéről. Illyés Gyula Megyei Könyvtár, Szekszárd, 1998.
- Baka István művei: Publicisztikák, beszélgetések. Tiszatáj Alapítvány, Szeged, 2006.
- Bombitz Attila: *Torzított tükörkép*. Baka István prózájáról. In: „Égtájak célkeresztjén” – Tanulmányok Baka István műveiről. Tiszatáj Alapítvány, Szeged, 2006.
- Faragó Kornélia: „*A perspektíva végén*”. Baka István prózájáról. In: „Égtájak célkeresztjén” – Tanulmányok Baka István műveiről. Tiszatáj Alapítvány, Szeged, 2006.
- Farkas László: Halálfélelem, életszeretet (Baka István: Farkasok órája). Kortárs, 1994/5. (98–101.)
- Fried István: *Árnyak közt múlandó árny* – Tanulmányok Baka István lírájáról. Tiszatáj Alapítvány, Szeged, 1999.
- G. Kiss Valéria: „Lenn fürtelem, fennen közöny” Baka István: Égtájak célkeresztjén. Alföld, 1991/7. (71–74.)
- Lator László – Varga Lajos Márton: Passió labirintusban (Baka István: Égtájak célkeresztjén). Jelenkor, 1991/6. (571–574.)
- Lator László: Első személyben (Baka István: Farkasok órája). Mozgó Világ, 1995/5. (105–110.)
- Lengyel Balázs: *Baka István: Döbling*. In: Búcsú barátaimtól – Baka István emlékezete. Nap Kiadó, Bp., 2000.
- Lengyel András: „*Az apokalipszis realizmusa*”. In: Búcsú barátaimtól – Baka István emlékezete. Nap Kiadó, Bp., 2000.
- Most, hogy az Istenről beszélünk* (Benyik György beszélgetése Baka Istvánnal). In: Búcsú barátaimtól – Baka István emlékezete. Nap Kiadó, Bp., 2000.
- N. Horváth Béla: *Baka István: Döbling*. In: Búcsú barátaimtól – Baka István emlékezete. Nap Kiadó, Bp., 2000.
- Nagy Gábor: „*...legyek versedben asszonánc*” – Baka István költészete. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2001.
- Nyelv által a világ* (Balog József beszélgetése Baka Istvánnal). In: Búcsú barátaimtól – Baka István emlékezete. Nap Kiadó, Bp., 2000.
- Rába György: Sátán és Isten foglya (Baka István: Tájkép fohásszal) Holmi, 1997/2. (284–289.)
- Szigeti Lajos Sándor: „*Tűzbe vetett evangélium*” In: Búcsú barátaimtól – Baka István emlékezete. Nap Kiadó, Bp., 2000.
- Szilágyi Márton: *Baka István jelenései*. In: Búcsú barátaimtól – Baka István emlékezete. Nap Kiadó, Bp., 2000.
- Valastyán Tamás: *Apokrif alázattal és vakmerőséggel. A halál reprezentációi Baka István verseiben*. In: „Égtájak célkeresztjén” – Tanulmányok Baka István műveiről. Tiszatáj Alapítvány, Szeged, 2006.

Varsányi Anna: Baka István Farkasok órája. Tiszatáj, 1991/9. (73–82.)

http://www.delmagyar.hu/baka_istvan/

<http://www.bibl.u-szeged.hu/exhib/baka/>

SZÖVEGEK, VERSEK

Baka István művei: Versek. Tiszatáj Alapítvány, Szeged, 2003

Baka István művei: Próza, dráma. Tiszatáj Alapítvány, Szeged, 2005

